

Роксоляна Іванівна Швай,
доктор педагогічних наук,
доцент кафедри психології,
педагогіки та соціального управління
Національного університету
«Львівська політехніка»,
м. Львів, Україна

УДК 372.853 (075.3)

ТВОРЧЕ НАВЧАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ КРЕАТИВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

В статье рассматриваются некоторые аспекты создания творческой учебной среды и ее значение для формирования креативного ученика. Сравнительный анализ традиционного и инновационного обучения показывает возможности последнего для создания творческой атмосферы, которая стимулирует творческие поиски учеников.

Ключевые слова: традиционное обучение, инновационное обучение, креативность, творческая деятельность учителя, принципы.

In the article some aspects of making of the educational creative environment and its importance for forming a creative student are examined. The comparative analysis of the traditional and the innovative learning reveals the possibilities of the innovative learning for making creative atmosphere which stimulates creative search of a student.

Key words: traditional learning, innovative learning, creativity, teacher's creative activity, principles.

Актуальність змісту статті пов'язана з необхідністю впровадження нових методів та технологій навчання, у процесі реалізації яких вчитель враховує індивідуальні особливості учнів. Важливою доміантою інноваційної освіти, яка характеризує сучасний стан її розвитку, є особистісно діяльнісне оволодіння гуманістичною методологією творчого перетворення світу, гармонізація взаємовідносин людини з природою і суспільством, розвиток її творчого потенціалу. Якщо традиційне навчання пов'язане, насамперед, з відтворенням соціального досвіду, то інноваційне – з творчим пошуком на основі набутого досвіду і його збагачення. Не всі викладачі можуть бути творцями у сенсі створення творчих продуктів, однак вони можуть заохочувати до творчої праці, пояснювати її ефекти, створювати творчу атмосферу, переконувати у важливості творчих пошуків, підкреслювати цінність нових ідей у процесі розв'язування задач, допомагати у творенні не лише обдарованим особистостям, але й створювати умови для розвитку творчості усіх учнів.

Педагогіка творчості визначає шляхи розвитку творчого потенціалу особистості, підготовки її до професійної діяльності. Концептуальні положення педагогіки творчості відображені у працях В. П. Андрущенка, Д. Б. Богоявленської, Н. В. Гузій, С. О. Сисоевої, Е. Ландау, В. С. Лутая, В. Г. Кременя, А. Дж. Кроплі, В. О. Моляко, Я. О. Пономарьова, Ю. Л. Трофімова, Д. В. Чернилевського, К. Шмідта та інших.

У статті розглядаються деякі аспекти створення творчого навчального середовища в побудованій

методичній системі для навчання та розвитку креативності учнів.

Як показано в [2], системні зміни у процесі навчання забезпечуються шляхом трансформації традиційного навчання в інноваційне, в якому учень є рівноправним суб'єктом педагогічної взаємодії «учитель – учень», або модернізації традиційного навчання шляхом технологізації, поєднання елементів традиційного та інноваційного навчання. Інноваційна система навчання орієнтована на розвиток креативності учнів і характеризується високою проблемністю. «Характеристичною рисою освіти інноваційного типу є стимулювання і формування креативного типу мислення, творчого підходу до життя, виховання певного типу особистості, коли креативність стає особистісною рисою, на основі якої успішно формується морально-духовна система особистості» [1].

Відмінності у діяльності учителя і учня у традиційній та інноваційних системах виявляються переважно у пізнавальній, емоційно-мотиваційній, діяльнісній сферах.

У пізнавальній сфері особистості учня – це розвиток базових умінь творчого мислення, стимулювання активності учнів, формування умінь учнів щодо підбору та аналізування отриманої інформації, умінь прогнозувати наслідки різноманітної творчої діяльності, розуміння значення оптимізаційних процесів у творчій діяльності, здобування знань про механізми творчості, творчі процеси, методи творчого розв'язування завдань. Критика у процесі навчання може стосуватися лише форм поведінки і

отриманих продуктів діяльності, а не особистості. Це утверджує повагу до незвичних ідей, які виникають в учнів, та націлює на використання ідей у практичній діяльності.

У діяльнісній сфері – заохочування учнів до виявів ініціативи, формування умінь реалізації власних ідей, використання вибраних методів і технологій розв’язування творчих проблем. Інноваційна система навчання готує учня до цілісного сприймання світу, до пізнання нового, уміння концентрації на нових завданнях, здатності до інтегрування знань. Спрямованість або вибіркоче ставлення людини до дійсності входить у структуру особистості і здебільшого визначається усвідомленими домінантними мотивами, установками, стосунками з іншими людьми. Спрямованість учня в інноваційній системі пов’язана з його прагненням до самореалізації, усвідомлення ціннісних орієнтацій, пізнавальної активності, мисленнєвої гнучкості, самостійності та конструктивного підходу до розв’язування проблем.

Однією з базових рис творчого мислення є активний підхід до проблеми. Творче мислення не полягає на пошуку вирішення проблеми у представленій версії, а навпаки – спрямоване на нове, інколи спрощене формулювання завдання, заміну його іншою проблемою тощо. Важливим є вживання аналогії, знаходження подібних деталей проблемної ситуації і аналогічної структури.

Творче мислення – це також метафоричне мислення. Завдяки метафоричному опису можна зрозуміти складну проблему. Вживання метафори вже є творчим процесом за умови, що йдеться про так звану «живу» метафору, а не про фразеологічний зв’язок. «Мертва» метафора, яку ще називають генетичною чи поточною, є сталою словесною структурою, яка багаторазово застосовується у щоденному житті. Евристична функція цього типу метафори є невелика, оскільки нічого насправді не пояснює і не відкриває. «Жива» метафора, яку ще називають поетичною або актуальною, полягає у тому, що вирази вживають у новому контексті. «Живі» метафори потребують інтерпретації, певних відкриттів, мисленнєвої активності, а тому важливі для творчості.

У мотиваційно-емоційній сфері діяльність учителя спрямована на допомогу учням у відкритті власних творчих можливостей, на підвищення їх самооцінки та долання тих перешкод, які ускладнюють творчу активність, розвиток оптимістичних підходів до пізнавальних проблем, набування умінь асертивних відповідей на критичні зауваження, розвиток поваги до виявів творчості. Мотиви діяльності пов’язані з внутрішньою мотивацією, тобто, творче мислення, процес пізнання та результати діяльності приносять задоволення як учню, так і вчителю. Потреба досягнення досконалості, досягнення вищого рівня майстерності і професіоналізму у вибраній галузі є близькою до так званої «губристичної» мотивації як намагання підтверджувати та підвищувати значущість власної особи [7] (наприклад, як кращого учня завдяки

результатам творчої діяльності). Іманентно мотивованій особі приносить радість сама творча активність, тоді як особа мотивована потребою досягнень отримує задоволення з результатів цієї активності. Творчість може бути мотивована багатьма способами. Різні етапи індивідуального розвитку творця вимагатимуть різних мотиваційних чинників. Зовнішня мотивація, яка пов’язана з нагородою або її очікуванням може бути поштовхом до активності певного виду. Згодом, разом з отриманим задоволенням завдяки виконання творчої діяльності, з’являється особистісна мотивація. Тоді значення зовнішніх нагород та похвал нівелюється. Це явище Т. Амабайл [3] називає мотиваційною синергією.

Серед учнів не бажано створювати умови суперництва у класі, адже це не сприяє виробленню автономної пізнавальної мотивації, а створює ситуацію прагнення до миттєвого результату, наслідування досягнень інших. Ефект соціальної фасилітації, який полягає у підвищенні рівня виконання завдань у присутності інших людей, спрацьовує щодо простих завдань. Творчі завдання не можна зарахувати до простих, тому спостерігається протилежний ефект – соціального гальмування творчості. Потрібно визнати, що це питання до кінця не розв’язане. Наприклад, залежно від того як людина представляє собі проблему, завдання може бути легким або важким, простим або складним.

Деякі проблеми стають простими для вирішення, якщо змінюється вербальний спосіб репрезентації на візуалізацію чи навпаки. Р. Стернберг вказував на фасилітаційний вплив конкурсів і змагань на рівень творчого виконання [8]. Деякі дані показують шкідливість суперництва, інші (особливо ті, що стосуються видатних людей – науковців, винахідників) – вказують на стимулювання творчості. Змагання може стимулювати видатну творчість, але бути перешкодою у щоденній творчості.

Стимулювання уяви та інтуїції в процесі навчання надає навчанню характеру важливого емоційного переживання, створює внутрішню мотивацію навчання. І що важливо – є умовою творчого мислення, здатності до асоціацій, творення аналогій і метафор, трансформування фантазії. Дослідники [4] вважають, що шкільні знання не сприяють творчості, оскільки учні уникають аналогій, порівнянь, метафор, які є потужним засобом творчого мислення. Формальна шкільна освіта вносить свій влад у процес формування конформізму учнів. Цьому також сприяють культурні, соціальні чинники та чинники розвитку. Оцінювання учня вчителем, реальне або стереотипне, формує спосіб трактування креативного учня і впливає на оцінювання результатів його роботи.

Методика занять у інноваційній системі відрізняється від традиційної системи навчання-учіння. Частково вона пов’язана з проблемними чи пошуковими методами навчання, проте ґрунтується на методах групового навчання та евристичних методах розв’язування завдань. В інноваційній системі відбувається поступова

зміна функцій учителя, зміщення акцентів його роботи на створення відповідного навчального середовища для розвитку та здійснення самостійної пошукової навчальної діяльності учнів. Здійснюється перерозподіл управлінських функцій щодо організації спрямованості навчальної діяльності та відповідальності за результати навчання між учителем та учнем. Порівняння діяльності педагога і учнів у традиційній та інноваційній системах навчання наведено у табл. 1.

Творчий вчитель не застрахований від помилок, джерелом яких не є небажання працювати з дітьми та професійне вигорання (хоча це також потрібно враховувати), а неправильне розуміння дидактичної мети розвитку креативності учнів. Прикладами можливих помилок, які у цьому випадку виникають, можуть бути:

- учитель ставить перед учнями відкриті проблеми, але водночас вимагає від них творення ідеї, яка

Таблиця 1

Діяльність учителя і учнів у традиційній та інноваційній системах навчання

Компоненти системи	Традиційна система	Інноваційна система
Мета	Спрямованість учнів на накопичення знань	Спрямованість учнів на оволодіння системою компетенцій, самореалізації та саморозвитку
Мотиви	Для вчителя і учнів – виконання обов'язків	Для вчителя – розвиток особистості учнів, отримання задоволення від процесу та результатів спільної діяльності. Для учнів – задоволення від процесу пізнання та досягнення результатів навчальної діяльності
Взаємодія «учень-учитель»	Учитель передає знання учням; учні сприймають, усвідомлюють і засвоюють знання	Учитель створює творче навчальне середовище для того, щоб навчити учнів учитися, розвивати їх творчі здібності в умовах співпраці та партнерства
Форми і методи навчання	Традиційні	Динамічні форми організації навчального процесу, егалітарний підхід до навчання та вибору методів, організаційних форм навчання
Засоби навчання	Традиційні	Програмні педагогічні засоби з експертними системами для прийняття педагогічних рішень
Оцінювання	Кожен вид діяльності учнів на уроці оцінюється вчителем	Відмова від негайної критики та оцінювання; зміщення акцентів з оцінювання учнів учителем на самооцінювання
Норми взаємозв'язку «учитель-учень»	Учитель відповідальний за процес навчання учнів	Перерозподіл відповідальності за результати навчання між учителем та учнями в міру готовності останніх до цього

би задовольняла його (вчителя, а не учня) критерії. Учитель ніби визнає цінність самого творчого процесу, але не дозволяє учневі виявляти власну творчу свободу і пов'язані з нею помилки;

- надто швидке набування досвіду, яке не відповідає віковим особливостям учнів. Це стосується пізнавального, емоційного та практичного досвіду. За відсутності готовності до цього навчання не сприяє розвитку учнів, а навпаки, спричиняє непропорційний розвиток деяких сфер особистості учня за рахунок інших, що призводить до певного дисбалансу;

- учитель застосовує різноманітні форми навчання, наприклад, екскурсії на підприємство тощо, після чого учні отримують завдання описати свої враження, ідеї чи запитання, які при цьому виникли. Відтак учня фактично змушують до імпровізації. Тобто те, що мало бути несподіваним, оригінальним та сприяти

розвитку пізнавального інтересу учня, асоціюється у нього із вимогами вчителя.

Основними завданнями учителя для розвитку креативності учнів у процесі навчання є:

- сприяння розвитку експериментальної та дослідницької активності учнів;

- допомога в розумінні окремих фаз творчого процесу і їх часових характеристик (можливість пролонгованого розв'язання проблем);

- допомога у розумінні різних контекстів, конструктів, з яких народжуються нові ідеї, а також розуміння ролі інтуїції, несвідомих мисленневих процесів і вільного творчого мислення, алгоритмічних та евристичних прийомів та методів розв'язування завдань. Творчість вимагає нетипового кодування, альтернативного та селективного. Якщо об'єкт закодований у нетиповий спосіб, зростає шанс на наступне нетипове

та нестандартне застосування запам'ятовуваної інформації. Спонтанна зміна структури знань може дати парадоксальний ефект ремінісценції [4], внаслідок якого через певний час пам'ятаємо дещо більше, ніж одразу після закінчення фази запам'ятовування. Ефект ремінісценції відповідає за явище осяяння або інсайту;

- заохочення до довільного творення ідей, здогадів, пов'язаних з різними підходами у процесі творчого мислення та одночасної актуалізації активності критичного мислення шляхом дослідження цінності задумів.

Для розвитку креативності учнів у процесі навчання запропонована методична система навчання із застосуванням тренінгів творчості як педагогічної технології, яка спрямована на створення психолого-педагогічних умов навчання і розвитку креативності учнів. Тренінг творчості у навчально-виховному процесі – це система психолого-педагогічних та методичних групових занять, які проводяться з метою реалізації творчого потенціалу, розвитку креативності, допомоги у самореалізації та формування творчої особистості. Тренінг творчості потрібно трактувати не лише як стимул для розвитку певних інтелектуальних операцій, пізнавальних здібностей, але, насамперед, для формування творчої поведінки, індивідуального досвіду та розуміння себе і світу, уміння вербалізувати свої думки, спостереження і рефлексії, активного експериментування. Таке розуміння тренінгу творчості охоплює майже всі сфери життєвої активності людини, починаючи від міжособистісної комунікації, пізнавальних здібностей, формування знань, умінь та становлення себе як сформованої особистості.

Теоретичним підґрунтям для побудови системи стали положення сучасних теорій творчості, які концентруються на суб'єктивних умовах творчості та створенні творчого навчального середовища; егалітарний підхід до творчості, відсутність відмінностей між творчим мисленням та іншими формами пізнання і розумовими операціями у творчих та нетворчих процесах; рівноцінність процесів розвитку особистісних характеристик учнів та навчання. Метою методичної системи є створення умов для розвитку креативності засобами навчального предмета не лише обдарованих особистостей, але всіх інших учнів, які не володіють спеціальними задатками та здібностями. Серед головних завдань створеної системи є: формування у суб'єктів навчального процесу системи знань про перебіг творчих процесів для розуміння власної творчості; забезпечення вчителя методами та технологіями стимулювання, підтримки, прогнозування, діагностики та розвитку креативності учнів; створення умов для індивідуального розвитку учня у процесі навчання, формування мотивації до творчості та умінь творчого розв'язування завдань. Системоорганізуючим чинником розробленої методичної системи є функціональний зв'язок «учитель – учень» з дотриманням ідей аксіоцентризму щодо навчання та виховання у творчому навчальному середовищі, а саме: надання пріоритету процесам мислення, самостійній

діяльності учнів та умінню адаптуватися до зовнішнього середовища, визнання авторитету вчителя, значні вимоги до учнів. Системорозвивальним чинником – суперечності між наявним рівнем розвитку учнів та вимогами щодо навчальних досягнень з навчального предмету. Системотвірним чинником є мета творчого навчання – формування умінь творчої діяльності та розвиток креативності учнів у процесі навчання.

Важлива інтегративна функція методичної системи – стимулювання і розвиток емоційно-вольової, інтелектуальної та творчої сфер учня. Динамічність системи забезпечується можливістю корегування змістового, операційно-процесуального (методи розвитку креативності учня), мотиваційного (формування внутрішньої мотивації учня) та організаційного (форми організації творчої діяльності) аспектів процесу навчання. В основу побудованої системи покладено принципи індивідуалізації і соціалізації навчального процесу, активності і рівноправності суб'єктів педагогічної взаємодії «учень – учитель» із збереженням управлінських функцій учителя, збагачення процесу навчання тренінгами творчості.

Організаційними формами навчання методичної системи є уроки та усі форми допрофільної підготовки і позакласної роботи. Основною формою навчання є урок, який зазнає трансформації шляхом збагачення його тренінгами творчості. Засобом реалізації методичної системи є навчально-діагностичний комплекс (НДК) – інтегроване програмне середовище, що складається з таких модулів: діагностичної системи, системи планування процесу навчання (за результатами діагностики), дидактичного матеріалу для навчальних тренінгів творчості; інформаційно-методичного матеріалу для вчителів. НДК розроблений на прикладі фізики [5, 6].

Діагностична система комплексу призначена для оцінювання рівнів креативності, мотивації, пізнавальної та характерологічної сфер учнів. Для цього застосовується система психометричних тестів та опитувальників. Це дає змогу за розробленим критерієм виділити п'ять груп творчості учнів, а саме: виявленої, пригніченої, припиненої, нерозвиненої та невиявленої. Для роботи з учнями визначених груп творчості учителю надаються рекомендації щодо доцільності застосування певного виду тренінгів творчості та відповідної системи завдань з фізики.

Пропонується застосування трьох видів навчальних тренінгів творчості: академічного, когнітивного та мотиваційно-емоційного. Академічний тренінг творчості спрямований на формування знань та творчих підходів до розв'язування завдань, вивчення евристичних прийомів, методів і стратегій розв'язування проблем. Когнітивний – на розвиток пізнавальних процесів: уваги, пам'яті, мислення (дивергентного, логічного аналітичного й синтетичного, дедуктивного), чутливості до проблем тощо. Мотиваційно-емоційний тренінг творчості спрямований на розвиток мотиваційної та емоційно-вольової сфер особистості (відкритість до спостережень, прагнення

до дослідницько-експериментальної роботи, витривалість, готовність до ризику, нонконформізм, воля, уміння долати перешкоди творчості). Академічний та когнітивний тренінги творчості, в основному, розвивають інформаційну складову творчого потенціалу, до якої належать спеціальні знання та уміння, дивергентне, логічне аналітичне і синтетичне мислення. Академічний та мотиваційно-емоційний тренінги творчості забезпечують розвиток інструментальної складової творчого потенціалу, а саме: відкритість до досліджень, методи, стратегії та творчі підходи до розв'язування завдань.

Таким чином, розроблена методична системи розвитку креативності учнів у процесі навчання із застосуванням тренінгів творчості як педагогічної технології, спрямована на підвищення рівня креативності, формування іманентної мотивації та творчої орієнтації учнів. Особистість учня формується під впливом творчого вчителя, який застосовує інноваційні методи навчання, вміє створити творчу навчальну атмосферу, цінувати та з повагою ставитися до творчості учнів, впливати на них, переконуючи їх у важливості творчих пошуків.

Використані літературні джерела

1. Біла книга національної освіти України [Алексеевко Т. Ф., Аніщенко В. М., Балл Г. О., Бех І. Д., Биков В. Ю., Бібік Н. М., Бобров В. Я. та ін.]; за

ред. В. Г. Кременя. – К.: Акад. пед. наук України, 2009. – 185 с.

2. Іваницький О. І. Теоретичні і методичні основи підготовки майбутнього вчителя фізики до впровадження інноваційних технологій навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня док. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія і методика навчання фізики» / О. І. Іваницький. – К., 2005. – 41 с.

3. Amabile T.M. Creativity in Context. Update to the Social Psychology of Creativity / T. M. Amabile. – Boulder: Westview Press, 1996. – 217 p.

4. Nęcka E. Psychologia twórczości / E. Nęcka. – Gdańsk: GWP, 2001. – 256 s.

5. Швай П. І. Навчально-діагностичний комплекс як засіб розвитку креативності учнів у процесі навчання фізики / П. Швай // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Серія: педагогічні науки. – 2012. – Вип. 99. – С. 146 – 150.

6. Швай П. І. Теоретико-методичні засади розвитку креативності учнів у процесі навчання фізики: монографія / П. І. Швай. – Львів: Львівська політехніка, 2012. – 348 с.

7. Tokarz A. O motywacji hubrystycznej // Kolokwia Psychologiczne. – 2006. – № 15. – S. 197 – 215.

8. Sternberg R. J. Defying the Crowd Cultivating Creativity in a Culture of Conformity / Robert J. Sternberg, Todd I. Lubart. – New York: The Free Press, 1995. – 326 p.

